

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2011 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2011

1

Vilnius 2012

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2011

1

Vilnius 2012

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2012
© Straipsnių autoriai, 2012

PUBLIKACIJA

ĒRIKS JĒKABSONS

LATVIJOS UŽSIENIO REIKALŲ MINISTRO V. MUNTERO¹ BANDYMAS TARPININKAUTI LENKIJAI IR LIETUVAI SPRENDŽIANT 1938 M. KOVO MĖNESĮ PLYKSTELĖJUSĮ KONFLIKTĄ

Ilgalaikis konfliktas tarp Lenkijos ir Lietuvos kilo iškart po to, kai 1918–1919 m. susiformavo abi valstybės. Jo šaknys slypi bendroje abiejų kraštų istorijoje. 1920 m. rudenį lenkai iš Lietuvos atėmė Vilnių ir nuo to momento jos liko vienintelėmis Europos valstybėmis, apskritai nepalaikiusiomis diplomatinių santykių, o tam tikrais laikotarpiais tarp jų net tvyrojo „nepaskelbto karo“ padėtis. Nuo pat pradžių tai kėlė pastebimą nerimą Latvijoje, kuri buvo abiejų konfliktuojančiųjų valstybių kaimynė ir ginčo metu oficialiai laikėsi neutralios pozicijos. Latvijos vyriausybė daugiau ar mažiau aktyviai, nors be ypatingų laimėjimų, ne kartą bandė dalyvauti sprendžiant konfliktą tiek lokaliai, tiek tarptautiniu lygmeniu, nes galimo konflikto eskalavimas ir jo peraugimas į atvirus karo veiksmus galėjo kelti grėsmę ir Latvijos saugumui². Daugiausia būtent dėl Lenkijos–Lietuvos konflikto XX a. 3 deš. pirmojoje pusėje nepavyko sudaryti efektyvios gynybinio pobūdžio Baltijos valstybių sąjungos, o ir vėlesniais metais viena iš Baltijos valstybių susiartinimo kliūčių buvo skirtinga Lietuvos pozicija, kurios priežastis slypėjo jos konflikte

¹ Vilhelmas Munteris (*Vilhelms Munters, 1898–1967*) – Latvijos valstybės veikėjas, nuo 1920 m. Užsienio reikalų ministerijos darbuotojas, nuo 1933 m. – generalinis sekretorius. 1936–1940 m. užsienio reikalų ministras.

² Išsamiau žr.: Ē. Jēk a b s o n s, Viļņas jautājums un Latvija 1920. gada rudenī, *Latvija–Polija. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*, Rīga, 1995, 63–88 p.; Ē. Jēk a b s o n s, Latvia's Position Concerning the Vilnius Question in the 1920's and 1930's, *Lietuvos diplomacija XX amžiuje*, Vilnius, 1999, p. 71–82; Ē. Jēk a b s o n s, Klaipėdas jautājums un Latvija 1923. gadā, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2002, Nr. 4, 56–89 p.

su Lenkija. Vis dėlto 1934 m. tarp Estijos, Latvijos ir Lietuvos buvo sudaryta vadinamoji Baltijos Antantė, tačiau ši sutartis numatė tik diplomatinio pobūdžio bendradarbiavimą, kuris galų gale, kaip vėliau pasirodė, taip pat buvo neefektyvus (be to, Estijos ir Latvijos prašymu į sutartį buvo įtrauktas ypatingas punktas, kuriuo konstatuota, kad abi šios valstybės nedalyvaus sprendžiant „specifines Lietuvos problemas“ – Vilniaus ir Klaipėdos klausimus).

1938 m. pradžioje Lenkija, ieškodama galimybių išlaikyti subalansuotą politiką (pastangos išsaugoti vienodai neutralius santykius su abiem potencialiais priešais – Vokietija ir TSRS), atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje. Iš visų teoriškai galimų užsienio politikos vystymo variantų realus buvo tik vienas – tikėtina sąjunga su Vokietija. Lenkija neturėjo galimybės daryti įtakos Vokietijos, Didžiosios Britanijos ar Prancūzijos politikai (Vakarų didvalstybės vis aiškiau išreikšdavo savo nesuinteresuotumą Rytų Europos klausimais). Taigi, Vakarams santykiuose su Vokietija taikant nuolaidžiavimo politiką, Lenkijos užsienio reikalų ministerija stengėsi su šia valstybe išlaikyti susiartinimo galimybę. Tuo pačiu metu 1938 m. pradžioje Dancige buvo pradėtos konfidencialios derybos su Lietuvos vyriausybės atstovu dėl santykių sureguliuojimo, kurios, kaip ir visi ankstesni bandymai, baigėsi be rezultatų. 1938 m. kovo 12 dieną Vokietijos įvykdytą Austrijos „anšliusą“ Lenkija, kaip ir kitos Vakarų valstybės, priėmė be jokio protesto. Tuo pačiu metu – kovo 11 dieną ties Lenkiją ir Lietuvą skyrusia demarkacine linija įvyko eilinis incidentas. Panašių incidentų ankstesniais metais buvo nemažai: buvo nušautas Lenkijos pasienio apsaugos korpuso kariškis Stanislavas Serafinas. Tačiau šį kartą lenkų politikai nusprendė išnaudoti pasitaikiusią progą, siekdami politinių tikslų santykiuose su Lietuva. Lenkijos užsienio reikalų ministrui J. Bekui viešint su vizitu Italijoje, Užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius T. Kobilianskis publikavo labai aštraus tono pranešimą, kuriuo pasmerkė žmogžudystę, turėjusią „Lietuvos valdžios įstaigų organizuotų žabangų“ požymių. Toliau pranešime buvo tokie žodžiai: „Šis incidentas, iš vienos pusės, yra nenormalaus, užsispyrėliško Lietuvos pusės atsakymo užmegzti normalius kaimyninius santykius tarp abiejų valstybių dėl Lenkijos ir Lietuvos pasienyje nusistovėjusios padėties neišvengiama pasekmė, iš kitos pusės – priešiško nusistatymo Lenkijos atžvilgiu rezultatas, kurį uoliai vykdė Lietuvos vyriausybė anoje sienos pusėje. Lenkijos vyriausybė pasilieka teisę užimti poziciją, atlikti kruopštų įvykio tyrimą, kokio reikalauja incidento rimtumas.“ Varšuvoje ir Vilniuje prasidėjo demonstracijos, kurių metu buvo iškelta keletas radikalų šūkių (kaip: „Vade, vesk mus į Kauną!“). Įtemptą atmosferą dar labiau paaštrino Lenkijos spauda.

Kovo 14 dieną Lietuvos prezidentas Antanas Smetona ir vyriausybė nusprendė pasiūlyti Lenkijai sudaryti abiejų pusių įgaliotųjų atstovų komisiją, kuri ištirtų incidentą ir pradėtų derybas dėl panašių įvykių prevencijos ateityje. Kovo 14 dienos vakarą Lietuvos pasiuntinys Taline perdavė šį savo vyriausybės pasiūlymą Lenkijos pasiuntiniui, tačiau atsakymo tuoj pat negavo. Kovo 15 dieną pasiuntinys iš Talino informavo Kauną, kad

Lenkijos užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius T. Kobilianskis Varšuvoje pokalbio su Estijos pasiuntiniu metu pabrėžė – jokios lietuvių pasiūlytos derybos lenkų pusei nėra priimtinos ir Lenkija reikalaujanti normalizuoti santykius su Lietuva bei pripažinti administracinę liniją tarpvalstybine siena, o taip pat iš Lietuvos konstitucijos pašalinti paragrafą apie Vilnių kaip sostinę. Suglumusi Lietuvos vyriausybė kovo 15 dieną kreipėsi į TSRS, Didžiąją Britaniją, Prancūziją ir Vokietiją prašydama suteikti diplomatinę pagalbą bei pareikšti pasirengimą perduoti bylos nagrinėjimą specialiai komisijai. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ambasadoriai Varšuvoje pokalbių su užsienio reikalų viceministru J. Šembeku metu pasakojo apie Kaune kilusią paniką, o taip pat išreiškė viltį, kad klausimas bus išspręstas taikiu būdu ir Lenkija nepanaudos jėgos. Savo ruožtu Vokietijos vyriausybė Berlyne demonstravo nesidomėjimą Lietuva (išskyrus Klaipėdą) ir faktiškai suteikė Lenkijai teisę spręsti klausimą savo nuožiūra. Šiek tiek aščiau reagavo TSRS užsienio reikalų liaudies komisaras M. Litvinovas, kuris Lenkijos ambasadoriui Maskvoje išreiškė susirūpinimą dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės ir net palygino Lenkijos elgesį su tik ką įvykusi Austrijos „anšliusu“, tačiau Varšuva susidarė įspūdį, kad „Tarybos nejudės“ – ir aktyviai į įvykius nesikiš, jei Lenkija bandys spręsti klausimą sau naudingą būdu.

Kovo 16 dieną į Varšuvą sugrįžo Lenkijos užsienio reikalų ministras J. Bekas. Kadangi buvo būtina paaiškinti Lenkijos reikalavimus, jis pritarė T. Kobilianskio poelgiui ir kovo 16 dienos popietę, dalyvaujant valstybės prezidentui I. Moscickiui, vyriausybės posėdyje pritarė vyriausiajam kariuomenės vadui E. Ridz-Smiglui dėl ultimatyvios notos įteikimo Lietuvos vyriausybei ir karinės galios demonstravimo. Notoje buvo reikalaujama per 48 valandas (iki kovo 19 dienos 21 val.) pritari diplomatinį santykių užmezgimui iki kovo 31 dienos, tačiau joje nebuvo jokių nuorodų į Vilniaus klausimą, kuris iki tol buvo pagrindinė abiejų pusių nesutarimų priežastis ir kurį įtraukti į notos tekstą reikalavo taip pat dalis ministrų. Kovo 17 dieną 22 val. Lenkijos pasiuntinys Taline įteikė notą Lietuvos pasiuntiniui Estijoje. Į notą priėmusio Lietuvos pasiuntinio klausimą, ar atsisakymas vykdyti reikalavimus reikš karą, Lenkijos pasiuntinys tiesiai neatsakė, tačiau leido suprasti, kad būtent taip ir yra. Tuo pačiu metu visoje Lenkijoje sustiprėjo prieš Lietuvą nukreiptos demonstracijos, o pasienio rajonuose vyko demonstratyvus kariuomenės perkėlimas.

Gavusi ultimatumą, nuo kovo 18 dienos ryto, Lietuvos vyriausybė su jos turiniu supažindino užsienio diplomatinės atstovybes, vėl mėgindama pelnyti palankumą didžiųjų valstybių sostinėse. Tačiau beveik visur lietuviai girdėjo patarimą priimti ultimatumė iškeltus reikalavimus kaip palyginti santūrius. Savo ruožtu Vokietija pradėjo rimtą karinį pasirengimą, kad Lenkijos karinės akcijos atveju pati okupuotų Klaipėdą ir žymią Lietuvos dalį. Nuo kovo 18 dienos ryto Lietuvos kariuomenės daliniuose buvo įvesta kovinė parengtis, tačiau jie nepaliko karinių įgulų ir nepasuko pasienio link. Naktį į kovo 19 dieną prezidentūroje, pas prezidentą A. Smetoną įvyko skubus vyriausybės posėdis, kuriame

dalyvavo kariuomenės vadas Stasys Raštikis. Posėdžio dalyviai po ilgesnės diskusijos didžiąja dalimi įtikinti kariuomenės vadovybės požiūrio, nutarė priimti ultimatumą. Kovo 19 dieną 10 val. pasiuntinys Taline gavo nurodymą duoti teigiamą atsakymą Lenkijos pasiuntiniui (tai jis ir padarė 12 val.) ir tik po to – 12.55 val. autoritarinės Lietuvos Seimas per septynias minutes patvirtino savo vyriausybės jau priimtą ir įvykdytą sprendimą.

Kovo 23 dieną J. Bekas Lenkijos senate pasakyoje kalboje konstatavo, kad Lenkija ypač vertina Lietuvos nepriklausomybę ir išreiškė viltį dėl „normalių, net nuoširdžių“ santykių su Lietuva ateityje. Netrukus po to tarp abiejų valstybių pirmą kartą istorijoje buvo užmegzti diplomatiniai santykiai³.

Vystantis konfliktui, oficiali Latvijos pozicija tradiciškai buvo pabrėžtinai neutrali, kuri be kita ko, taip pat pasireiškė tuo, kad Karo ministerijos dienraštis „Latvijas Kareivis“ pirmąją informaciją apie įvykius publikavo tik kovo 16 dieną, palyginti plačiai atpasakojo tik abiejų pusių oficialius telegrafų agentūrų pranešimus, o taip pat lenkų ir lietuvių spaudos poziciją. Vėlesnių dienų pranešimų tonas taip pat buvo panašus, jis niekaip neatskleidė Latvijos požiūrio ar veiklos (išskyrus kovo 18 d. publikuotos apžvalgos antraštėje išreikštą viltį, kad konfliktas bus sprendžiamas diplomatiniais keliais)⁴.

Tuo tarpu Latvijos vyriausybė ir jos užsienio reikalų žinyba su ministru Vilhelmu Munteru priešakyje kaip ir ankstesniais metais ir šiame Lenkijos bei Lietuvos santykių epizode, kuris užbaigė beveik du dešimtmečius trukusią nenormalią padėtį tarp dviejų kaimyninių valstybių ir visame regione apskritai, stengėsi atlikti tam tikrą vaidmenį. Tačiau šis konfliktas ir jo sprendimas dėl bręstančios prieškarinio krizės daugiau nebegalėjo iš esmės nulemti regiono, o taip pat ir Latvijos valstybės saugumo. Apskritai, šį Latvijos vyriausybės mėginimą paveikti abiejų kaimyninių valstybių santykius tenka vadinti vienu nesėkmingiausių. Tai lėmė tarptautinė situacija, kaip ir tam tikru mastu nevienareikšmiškai užsienyje vertinta Latvijos autoritarinės vyriausybės užsienio reikalų ministro Vilhelmo Muntero asmenybė. Istorikas Aivaras Stranga, detaliausiai analizavęs V. Muntero bandymus atlikti tarpininko vaidmenį sprendžiant 1938 m. kovo mėnesio konfliktą⁵, Latvijos užsienio reikalų ministro elgseną ir jos motyvus vertina labai kritiškai. Visiškai sutinkant su A. Stranga dėl autoritarinės vyriausybės sprendimų priėmimo procedūros

³ *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, 1918–1939, Warszawa, 1995, s. 500–553; P. Ł o s s o w s k i, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa, 1997, s. 309–336; A. G a i g a l a i t ė, Stasio Lozoraičio politinė veikla, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas, 1999, p. 323–326.

⁴ Išsamiau žr.: Saspilėjums poļu–lietaviešu attiecībās. Lietaviešu un poļu tēlegrafu aģentūru oficiālie ziņojumi par robežincidentu, *Latvijas Kareivis*, 1938, 16. marts; Polijas–Lietavas robežincidenta atskaņas, ten pat, 1938, 17 kovo; Lietavju–poļu konflikts, cerams, likvidēsies diplomātiskā ceļā, ten pat, 18 kovo; Polijas nota Lietuvai prasa atbildi 48 stundu laikā. Lietavas ministru kabinets apspriež Polijas ultimātu, ten pat, 19 kovo; Polija un Lietuva nodibina normālas attiecības. Lietavas valdība vakar pieņēma Polijas ultimātumu, ten pat, 20 kovo.

⁵ Žr. I. Feldmanis, A. Stranga, M. Virsis, *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā pusē)*, Rīga, 1993, p. 112–120.

ypatību svarbiais užsienio politikos klausimais (V. Munteras sprendimus priimdavo pasitaręs vien tik su prezidentu K. Ulmaniu) ir dėl V. Munterio ambicijų pelnyti didesnę savo tarptautinį autoritetą, vis dėlto tenka konstatuoti, kad Latvijos veiksmy nesėkmę visų pirma lėmė tos pačios priežastys, kurios 1939–1940 m. lems Lenkijos ir Baltijos valstybių nepriklausomybės praradimą – objektyvių ir subjektyvių aplinkybių nulemtas negebėjimas pasiekti tarpusavio susiartinimo ankstesniais dešimtmečiais. Tokiomis aplinkybėmis 1938 m. kovo mėnesį bet kokie Latvijos vyriausybės įsikišimo laimėjimai buvo mažai tikėtini. Publikuojamas dokumentas atspindi V. Muntero požiūrį ir atskleidžia įdomias ne tik Latvijos, bet ir kaimyninių valstybių bei viso regiono istorijos detales.

1938 04 04 Latvijos užsienio reikalų ministro Vilhelmo Muntero raštas Latvijos pasiuntiniams užsienio valstybėse.

Latvijos valstybės istorijos archyvas, f. 1313, ap. 1, b. 128, l. 17–31.

Ārlietu ministra V. Muntera 1938. gada 4. aprīļa raksts Latvijas sūtņiem ārvalstīs.

Ārlietu ministrs

Rīgā, 1938. gada 4. aprīlī.

Nr. M. 38/9939

Slepeni.

Augsti godātais sūtņa kungs,

Tikai tagad es atrodu laiku Jums sniegt sīkāku ziņojumu par Latvijas izturēšanos pēdējā Lietuvas-Polijas konfliktā. Lai gan šīs dienas starp 11. un 19. martu jau pieder vēsturei un iestājies jauns posms Polijas-Lietuvas attiecībās, tad tomēr mans sīkais ziņojums ir lietderīgs, jo viņā skarti notikumi, kas ilgāku laiku bij diplomātisku pārrunu objekts, un šis pārskats metīs arī gaismu uz zināmiem apstākļiem, kuriem būs sava nozīme vēl nākotnē.

Man jāsāk pārskats ar 11. marta vakaru, kad notika dieneja Zviedrijas sūtniecībā. Dienejas laikā es saņēmu telefoniskas ziņas no Berlīnes un Vīnes par Austrijas notikumiem. Tai brīdī, kā zināms, vēl nebija skaidrs, cik definitīvu raksturu Vācijas akcija pieņems, bet personīgi es tūliņ paredzēju vislaunāko, t. i. Austrijas pievienošanu Vācijai. Vēl tagad atceros, ka diplomātiskā korpusa locekļi dzīvi debatēja manis atreferētās ziņas, pie kam izteica visdažādākās domas un lielākā daļa no sūtņiem bija ieskatos, ka Vācija aprobežosies ar paklausīga režīma nodibināšanu Austrijā, līdzīgi tam, kā tas ir noticis Dancigā, bet atturēsies no drastiskiem soļiem. Vienīgi Polijas sūtņis Charwat's un es bijām citādās domās un, šķiroties no viesmīlīgās mājas, es pateicu namatēvam, ka dienejas virsrakstā mums jāliek vārdi: Finis Austriae.

Vēl tai pašā naktī es apspriedos ar Valsts prezidentu un izteicu domu, ka ar Austrijas notikumiem Vācijas spiedienu uz tās pārējām robežvalstīm – Čehoslovākiju, Poliju, Lietuvu un Dāniju tagad paliks stiprāks un līdz ar to var saskatīt jau tuvākā nākotnē

sarežģījumu iespējamības pie Vācijas ziemeļu-austrumu un austrumu robežām, kādi vēl nesenā pagātnē šķita diezgan tālu esam. Šai pašā sarunā es lūdzu Valsts prezidentu mani pilnvarot jau tūlīn nākošā dienā, zem Austrijas notikumu svaigā iespaيدا, sazināties ar Lietuvas sūtni un tam izteikt mūsu bažas par acumirkliġo starptautisko stāvokli, liekot pie sirds Lietuvas valdībai par jaunu visā nopietnībā apsvērt jautājumu par izlġigumu ar Poliju. Šādam ierosinājumam valsts prezidents piekrita, un nākošā dienā, t. i. sestdien, 12. martā, plkst. pusvienā, es izsaucu Lietuvas sūtni.

Te man jāiesprauž piezīme, ka sestdienas rītā Rġgā pienāca baumas par kādu robežincidentu uz Polijas-Lietuvas robežas, kurā esot nonāvēts kāds Polijas robežsargs. Šai sakarībā notiekot arī kāda karaspēka kustība Lietuvas teritorijā, virzienā uz Olitu. Šai pašā rītā es piezvanġju sūtnim Kauņā, kas tanġ brġdġ vēl noteiktu informāciju nevarēja sniegt, bet solġjās to darġt telefoniski, pēc sazināšanās ar Lietuvas iestādēm. Šo piezġmi es taisu tādēļ, ka vēlāk ir tikušas izplatġtas ziņas, it kā Latvġija esot ņēmusi kaut kādu dalġību pie 11. marta incidenta kārtošanas un pat piedāvājusi šai lietā savu vidutājġību. Visas šīs ziņas ir bez jebkāda pamata un mēs šai gadġjumā ne tikai neesam spēruši kādus soļus, bet pat neesam pārrunājusi vai sevišķi centušies noskaidrot Lietuvas un Polijas viedokli incidenta lietā.

Atgriežoties pie manas sarunas ar Lietuvas sūtni, es viņam atgādināju visus savus līdzšinējos soļus Polijas-Lietuvas attiecġbu normalizēšanai. Es norādġju uz to, ka jau 1934. gada septembrġ, Źenēvā, tūlġn pēc Baltġijas Antantes lġguma parakstġšanas, es uzņēmos iniciatġvu, lai nodibinātu personġgu kontaktu starp Beku un Lozoraiti. Šo pašu iniciatġvu es atkārtēju arī 1935. gada asamblejas laikā. Abos gadġjumos pēc sastapšanās Latvġijas delegācġijas telpās Źenēvā, Beks un Lozoraitis apmainġjās vizġtēm un viņu starpā norisinājās garas sarunas, kuru rezultātā izkristalizējās jau zināmi poļu priekšlikumi. Kā zināms, vai nu ar nodomu vai pārpratuma dēļ, Lietuva uz šiem priekšlikumiem nereaġēja un 1936. gadā attiecġbas strauji pasliktinājās. Šinġ gadā iekrġt arī rigorozġi soļi pret Lietuvas minoritāti Viļņas apgabalā un pretoļi no Lietuvas puses. Pirms izbraukšanas uz 1936. g[ada] asambleju, precġzāki, tā paša gada 8. augustā, es izsaucu toreizējo Lietuvas sūtni nelaiķi Vileiši un viņam pateicu, ka pēc manām domām Lietuva nav rġkojusies visai pareizi, nereaġējot uz Polġijas priekšlikumiem, kas izkristalizējās Beka-Lozoraiša apspriedēs. Tagadējos apstākļos – tā es teicu Vileišim – es Źenēvā vairs nekādu iniciatġvu neuzņemšos, bet es vēlētos, lai Lietuvas valdġba zin, ka mēs uzskatam nenormālā stāvokļa likvidācġiju starp Lietuvu un Polġiju par ļoti vēlamu aiz iemesliem, kuri daudzkārt un attiecġgā vietā ir izteikti un kurus es šeit neatkārtošu.

Par šo pašu jautājumu es runāju 28. septembrġ, Źenēvā, ar Lozoraiti. 10. decembrġ, Rġgas konferences laikā, atkal ar Lozoraiti. 1937. gada 31. janvārġ, atgriežoties no Tautu Savienġbas padomes sesġjas, es apstājos Kauņā un savās pārrunās ar Lietuvas ārlietu ministri no jauna atgriezos pie Polġijas-Lietuvas attiecġbu kompleksa. 1. jūlijā, Kauņas konferences laikā, es atļāvos šo jautājumu pacelt sarunā ar prezidentu Smetonu. Visos šajos gadġjumos Lietuvas pusē arvien ir dzirdēta principiāla gatavġba kaut ko darġt, bet

tai pašā laikā novērojama izvairīšanās no praktiskiem soļiem, abstrakta juridiska un morāliska argumentācija.

Uz ārieni stāvoklis starp abiem kaimiņiem palika arvien ļaunāks un 1937. g[ada] septembrī, Ženēvā, man Beks pateica savus slavenos vārdus sakarā ar kādu toreizējo robežincidentu: „Ja būs vēl kāds incidents, tad mēs šausim un neatbildēsim vairs ar vārdiem, bet ar kādu kavalērijas brigādi”. Beks mani vēl speciāli pa pusei pilnvaroja, pa pusei lūdza šos viņa vārdus atstāstīt Lietuvas ārlietu ministram. To arī izdarīju 24. septembrī. Toreiz es Lozoraitim vēl pateicu, ka varbūt šī kavalērija tik ātri nekustēsies, bet, ka mana saruna ar Beku man neatstāja nekādu šaubu, ka Polijas valdības pacietība tuvojas savai robežai.

Vēl 1937. gada 11. decembrī, atgriezies no Tallinas konferences, es vairāk kā divas stundas pavadīju vagonā divatā ar Lozoraiti un visa mūsu saruna bij velīta Polijas-Lietuvas attiecībām. Es vēlreiz atkārtāju visus politiskos un stratēģiskos argumentus, kas runā par labu izlīgumam ar Poliju un uzsvēru, ka pēc manas pārliecības goda pilns izlīgums arvien vēl ir iespējams, kas no Lietuvas neprasītu ne iepriekšēju diplomātisku sakaru nodibināšanu, nedz arī atteikšanos no sava viedokļa Viļņas jautājumā. Nobeidzot sarunu, kuras nopietnību un tanī pašā laikā draudzīgo raksturu Lozoraitis pilnībā apzinājās, es pateicu pirmo reizi, ka ja es varu kaut kādā nebūt veidā būt pakalpīgs, tad es stāvu Lietuvas ārlietu ministra rīcībā. Tāpat es uzsvēru, ka nekur uz ārieni par šo sarunu es neko neteikšu un neinformēšu pat savu sūtni Kauņā, lai nodrošinātu absolūtu slepenību, un, ja mani pakalpojumi būtu vēlamī, es lūdzu Lozoraiti to man darīt zināmu tiešā ceļā, bez sūtņa starpniecības.

To visu es atkārtāju Savicki kungam, un beidzot pateicu, ka Austrijas notikumi mani pamudina, un šoreiz jau oficiāli, valdības vārdā, vērst Lietuvas uzmanību un draudošām briesmām, kas var ļoti drīz pienākt arī pie Lietuvas robežām, un ieteikt šai sakarībā nopietni apsvērt jautājumu par attiecību nokārtošanu ar Poliju. Es lūdzu šo draudzīgo démarche man neņemt ļaunā un to arī neiztulkot kā mūsu vēlēšanos iejaukties Lietuvas ārpolitiskos apsvērumos. Mēs, protams, varētu bezdarbībā un klusi ciešot paslēpties aiz Lietuvas robežām un gaidīt, kamēr briesmas pienāk pie Lietuvas robežas, bet tādu politiku mēs neuzskatām par godīgu un mūsu politiskās Antantes un draudzīgo attiecību cienīgu. Lietuvas sūtnis, tāpat kā viņa priekšgājējs, bez ierunām atzina manu viedokli par pareizu un man apsoltāja, ka viņš nekavējoši par šo sarunu ziņos uz Kauņu, kur nākošā dienā, svētdienā (13.III) gaidīja atgriežamies Lozoraiti.

No savas puses Lietuvas sūtnis uzstādīja 2 jautājumus. Pirmo, kādā veidā mēs domātu, ka Polija varētu stiprināt drošību Baltijas apgabalā. Kā otro: vai nebūtu jābaidās no tā, ka tagadējos apstākļos Polija izlīguma mēģinājumu augstprātīgi noraidītu, uz pirmo jautājumu es atbildēju, ka mēs nedomājam par kautkādiem specifiskiem soļiem, bet ievērojot Polijas attiecību raksturu ar Vāciju, izlīgums ar Poliju netieši lielā mērā pastiprinātu Lietuvas pozīcijas, un mēs tad savā neatkarīgā politikā, kas iziet uz neitrālo joslu

starp Vāciju un Krieviju, visi bez izņēmuma būtu vienis prātis, bez riska, ka Polijas-Lietuvas konflikts te varētu ienest negaidītus sarežģījumus. Uz otro jautājumu es atbildēju, ka man Polijas viedoklis nav zināms, bet ka no manām līdzšinējām sarunām ar Polijas ārlietu ministri un Polijas sūtni man ir noteikts iespaids, ka sarunā ar Lozoraiti savā laikā taisītie priekšlikumi visi paliek spēkā. Man jāpiebilst, ka runājot ar Lietuvas sūtni es tai momentā jau zināju, ka bij jau pat iecelti pilnvarotie (Charwat's un Klimas) un izstrādāts pilnvaru teksts. Es arī zināju, ka Polijas ārlietu vadība šo sarunu pārtraukšanu, kas notika starp Mironas un grāfu Tiškeviču, ir ņēmusi stipri ļaunā. Bet es biju saistīts ar savu vārdu par to neko neizpaust un tādēļ arī sarunā ar sūtni Savicki aprobežojos ar to, ko es nupat teicu kā atbildi uz viņa otro jautājumu.

Sarunu laikā zvanīja sūtnis Sējas kgs no Kauņas un apstiprināja ziņas par robežincidentu. Es tās atstāstīju Savickim un piemetināju, ka tagadējos apstākļos es šo incidentu uzskatu par ārkārtīgi bīstamu un vēl jo vairāk redzu attaisnojumu visam tam, ko es sūtnim biju izteicis.

Tai pašā dienā (12.III.) plkst. 10-os, es vispārējos vilcienos informēju Charwat'u par manu sarunu ar Savicki. Es arī uzdevu telefoniski sūtnim Kauņā pie pirmās izdevības atkārtot manu démarche, protams, daudz asākā formā pie Lietuvas ārlietu ministra, kas arī notika 14. martā un par ko tuvāk ir ziņots sūtņa L. Sējas kga attiecīgos rakstos.

Pirmdien, 14. martā, no ziņām, kas bij ienākušas pa svētdienu, varēja tūliņ konstatēt, ka sakarā ar 11. marta incidentu stāvoklis stipri saasinājies. Šīs pašas dienas vakarā, plkst. 18.45 sūtnis Valters mani informēja par sarunu starp Markusu un Kobiļānški, par kuru tuvākas ziņas atkal var atrast sūtņa attiecīgā ziņojumā. No šīs sarunas es arī smēlos informāciju, ka Polija nodomājusi iesniegt Lietuvai terminētu ultimātu. Plkst. 19.30 sūtnis Kauņā man ziņo, ka viņa démarche pie Lozoraiša ir pieņemta, ka šo démarche, kopā ar visu radušos stāvokli apspriedīšot Lietuvas valdība, kura visās tanīs dienās, kā zināms, sēdēja en permanence. Bez tam sūtnis man ziņoja, ka uz Lietuvas ierosināto apriņķu priekšnieku apspriedi incidenta noskaidrošanai, kas bij nolikta uz svētdienu, 13. martā, poļi nemaz nav ieradušies.

Tanī pašā vakarā, kā zināms, Lietuvas sūtnis Tallinā iesniedza Polijas sūtnim pirmo Lietuvas priekšlikumu, kas sastāvēja no 2 punktiem, proti, iecelt pilnvarotos, kas a) noskaidrotu 11. marta incidentu un b) apspriestu soļus tamlīdzīgu incidentu novēršanai nākotnē. Līdz šim vēl nav galīgi skaidrs, kādēļ šis paziņojums taisīts caur Tallinu. Savickis man teica, ka vispirms esot gribējuši uzdot viņam attiecīgo priekšlikumu nodot Charwat'am, bet tā kā viņš tanī vakarā neesot bijis mājās, tad Lietuvas Ārlietu ministrija, lai nezaudētu laiku, tūliņ sazinājusies ar Tallinu. Otrā versija, ko esmu dzirdējis, ir, ka Markusa saruna ar Kobiļānški ir tikusi zināma Kauņā caur Tallinu un ka tādēļ Lietuva izšķirusies savu priekšlikumu nodot Tallinā. Katrā ziņā igauņu starpniecība šajā lietā nav notikusi un Lietuvas sūtnis Tallinā ir sazinājies tieši ar Polijas sūtni.

Es pienāku pie 15. marta. Plkst. 10.30 sūtnis Kauņā man ziņo par augšminētā Lietuvas priekšlikuma iesniegšanu, un 15 minūtes vēlāk sava ministra uzdevumā man to apstiprināja Savickis. Priekšpusdienā pienāca arī pirmās ziņas par karaspēka kustību Polijā. Plkst. 13.30 sūtnis Charwats mani sīki informēja par sarunu Markus-Kobiļanski. Pateica, ka nekāds ierosinājums no poļu puses igauņiem nav taisīts un ka poļi arī nav devuši igauņiem nekādas pilnvaras uz jebkādu vidutājību. Es vaicāju sūtnim, vai viņam ir kādas ziņas par 3 poļu divīziju koncentrēšanu, uz ko viņš man atbildēja: „Pie mums neviens negrib karu, bet ja nebūs sarunu, kam dotu pilnīgi pieņemamu pretekstu Jūsu sestdienas dēmarche, tad būs ultimāts. Par 3 divīzijām es neko nezinu, es domāju, šīs ziņas ir pārspīlētas.”

Plkst. 14-os no sūtņa Varšavā saņemu ziņas par demonstrācijām Polijā, ka gaida atgriežamies Becku un ka Polijas valdība apspriedīsot stāvokli 16. martā. Sūtnim Kauņā es uzdevu oficiāli apvaicāties pie Lietuvas ārlietu ministra, vai 14. marta priekšlikums uzskatāms kā netieša atbilde uz Latvijas dēmarche, citiem vārdiem, vai šī priekšlikuma 2. punkts iztulkojams kā Lietuvas gatavība pārrunāt visu jautājumu kompleksu ar poļiem. Uz to plkst. 14.30 saņēmu telefonisku atbildi no Kauņas, ka Lozoraitis neuzskatot 14. marta priekšlikumu kā atbildi uz Latvijas dēmarche un ka par šo pēdējo un Polijas-Lietuvas attiecībām pēc būtības vēl runās un tas prasīsot zināmu laiku.

16. martā Varšavā ierodas ārlietu ministrs Beks. Daudzās pilsētās notiek Lietuvai naidīgas demonstrācijas. Plkst. 16-os sūtnis Varšavā mani informē, ka tai pašā pievakarē notiksot kabineta sēde, kas būs veltīta Polijas-Lietuvas attiecībām. (Kā zināms, nenotika vis kabineta sēde, bet sevišķa apspriede pie Polijas Valsts prezidenta).

Es tūdaļ izsaucu Lietuvas sūtni un pateicu viņam, ka sēdes iznākumā es paredzu ultimāta uzstādīšanu un, ja es tuvākās stundās saņemtu atbildi uz manu sestdienas dēmarche, es uzņemtos uz sevi atbildību sazināties ar Varšavu un ieteikt ultimātu neuzstādīt. Savickis bija vienisprātis ar mani, ka tā esot pēdējā iespējamība novērst ultimātu.

Pēc šīs sarunas es sazinājos ar Polijas sūtni un liku viņam saprast, ka nebūtu vēlams tai pašā vakarā jau pasludināt ultimātu, jo gadījumā, ja Kauņa reaģētu uz Latvijas dēmarche, būtu daudz labāk stāties pie plašākām sarunām un nekoncentrēties uz robežincidentu. To Charwats solījās notelegrafēt uz Varšavu. Līdz vēlām vakaram no Lietuvas nekādas ziņas nepienāca.

17. marts, ceturtdiena, kuras vakarā, kā zināms, nāca Polijas ultimāts, ar savu dramatismu man arvien paliks atmiņā visos sīkumos. No paša rīta, plkst. 10-os, man zvanīja Savickis un pateica, ka naktī Lozoraitis esot sazinājies ar viņu. Viņš esot teicis, ka uz mūsu jautājumu nekā konkrēta nevarot atbildēt, ka taustot zemi ar angļu palīdzību un ka Polijas prasības esot ārkārtīgi smagas.

11.45 Valters ziņo, ka par 16. marta lēmumiem vēl neko neizpauž. Apspriedē pie Polijas Valsts prezidenta esot ņēmis dalību arī kara ministrs un ģenerālštāba priekšnieks. Polijā notiekot jaunas demonstrācijas, kaisot proklamācijas un vakarā paredzēta neliela manifestācija uz maršala Pilsudska laukuma.

12-os Polijas sūtnis informējās par stāvokli. Vaicāja, vai neesot vēl ziņas no Kauņas un lika saprast, ka ultimāts nav izsludināts. Gaidot vēl eventuālu atbildi uz mūsu démarche.

Tai pašā dienā izplatījās baumas, ka kāds Lietuvas ģenerālis ieradies Latvijā. Lai informētos par mūsu eventuālo palīdzību bruņota konflikta gadījumā ar Poliju. Noskaidrojās, ka šis ģenerālis ir Daukantas, kas bij ieradies Rīgā jau iepriekšējās nedēļas vidū ar nolūku inspicēt dažus Lietuvas audzēkņus, kas mācās Kr. Valdemāra jūrskolā. Tāpat izplatījās baumas, ka Anglija esot uzņēmusies vidutājību Polijas-Lietuvas konfliktā.

Tālāk prese ziņoja, ka Polijas valdība iepriekšējā vakarā ir lēmusi par vajadzīgiem soļiem, neprecizējot to tuvāk, kādi soļi domāti. Bez tam tika ziņots, ka Beks 22. martā sniegs paskaidrojumus Senātā par Polijas-Lietuvas attiecībām.

Šis un vēl daudzas citas ziņas, kas bira ceturtdien priekšpusdienā kā no pilnības raga, radīja tādu iespaidu, ka Polijas valdība būtu izšķirusies par mērenības ceļu. Man personīgi tomēr bij iespaids, ka tādas domas ir nepareizas. Es tādēļ sazinājos vispirms ar Anglijas lietvedi un prasīju, vai Anglija esot uzņēmusies vidutājību konfliktā. Uz to viņš man atbildēja negatīvi un piemetināja, ka Anglija caur savu vēstnieku Varšavā vienīgi esot devusi council of wisdom.

Plkst. 13.15 sūtnis Varšavā mani informēja, ka notiekot karaspēka koncentrācija pie robežām. Francijas un Anglijas vēstnieki pie Polijas ārlietu ministra vēl neesot tikuši.

Tanī pašā dienā notika mūsu kabineta sēde, kurā es sniedzu manu ziņojumu par visiem notikumiem kopš 11. marta. Pēc šī ziņojuma kabinets mani vienbalsīgi pilnvaro darīt visu iespējamo, lai novērstu bruņotu konfliktu, neizslēdzot pat vajadzības gadījumā braucieni uz Kauņu.

Plkst. 13.30 Anglijas lietvedis man zvanīja no jauna un paziņoja, ka Kenards ir redzējis grāfu Szembeku, kuram izteicis cerību, ka nenotiks nekāda pārsteidzīga rīcība. Līdzīgā kārtā ar Szembeku runājis arī Francijas vēstnieks Noēl. Nekādu vidutājību Anglija nav uzņēmusies un neuzņemsies.

Plkst. 14-os man zvana Polijas sūtnis un pasaka, ka situācija esot ārkārtīgā mērā nopietna. Polijas valdības rīcība esot gaidāma naktī vai nākošā rītā. No jauna viņš prasīja, vai esot kādas ziņas no Kauņas. 14.45 zvana sūtnis Sēja un ziņo, ka Lietuvas valdība esot informējusi Anglijas, Francijas un Itālijas valdību par incidentu un lūgusi Varšavā ieteikt mērenību, bet nav lūgusi nevienas valsts starpniecību. Arī Vācijas un Padomju Savienības valdības informētas par stāvokli, bet tādi lūgumi kā augstāk minētām 3 lielvalstīm, pēdējām divām nav izteikti. Lietuvas valdība gaidot atbildi no poļiem uz 14. marta priekšlikumu. Tai pašā dienā Kauņā esot notikusi Seima sēde, kurā iekšlietu ministrs Čaplīkas īsi referējis par konflikta līdzšinējo gaitu.

Pēc visu šo ziņu saņemšanas es uzskatīju par savu pienākumu vēlreiz vērst Lietuvas valdības uzmanību uz stāvokļa bīstamību, jo no vienas puses bij skaidrs, ka nekur nepastāv nekādi vidutājības mēģinājumi; no otras puses, ir Varšava ir Kauņa bij ieņēmušas nogaidošu stāvokli, cerot katrs uz otras puses iniciatīvu. Es tādēļ kabineta sēdes laikā, pl. 15-os, izsauca Lietuvas sūtni un viņam pateicu, kā es vērtēju stāvokli un ja ne no kurienes nebūs nekādas iniciatīvas, stāvokļa nelabojama sarežģīšanās ir neizbēgama.

Tā arī notika. Naktī no 17. uz 18. martu sūtnis Sēja mūs informēja par ultimāta iesniegšanas faktu un ziņoja, ka viņš vēl vēlā vakarā esot ticis izsaukts uz Ārlietu ministriju, kur viņam izsniegts ultimāta teksts. Kā zināms, ultimāts ir krustojies ar Lietuvas otro priekšlikumu, kuru adresēja uz Parīzi un kurā Lietuvas valdība, modificējot 14. marta priekšlikumu, bij ar mieru iecelt pilnvaroto, lai apspriestu attiecību normalizēšanas jautājumu.

Ja nu reiz Lietuvas valdība nav varējusi vai nav gribējusi novērst ultimātu, tad tagad bij skaidrs, ka vienīgais iespējamais ceļš bij ultimāta pieņemšana. Tā kā iepriekšējo dienu piedzīvojumi mums nedeva nekādu drošību, ka Lietuva apzinās pilnos apmēros stāvokļa nopietnību, tad 18. marta rītā es piezvanīju sūtnim Tallinā un uzdevu viņam noskaidrot, vai Igaunijas valdība būtu ar mieru kopējā dēmarče ar Latviju draudzīgā kārtā ieteikt Lietuvai ultimātu pieņemt.

Plkst. 10.15 man zvanīja Polijas sūtnis un pateica, ka naktī Ļitvinovs izsaucis Polijas vēstnieku, kuram esot pateicis, ka padomju valdība ļoti vēlētos, lai konflikts tiktu nokārtots miera ceļā. Ļitvinovs esot piemetinājis, ka pašā konfliktā ne pagātnē, ne tagadnē Padomju Savienība nav ieinteresēta. Šai pašā sarunā es informēju Charwat'u par priekšlikumu, ko es izdarīju Tallinā. Dažas minūtes vēlāk man zvanīja Lietuvas sūtnis, no kura balss varēja jaust ārkārtīgu satraukumu un kurš man pateica, ka Lietuvas ārlietu ministrijā valdot pilnīgs sabrukums un ka viņš neko citu nevarot teikt, ka to, ka Lietuvas valdība savas vainas dēļ tagad atrodas ultimāta priekšā.

11.30 zvanīja konsuls no Viļņas un ziņoja, ka visu nakti Viļņā bijusi vērojama karaspēka kustība, tāpat pilsētai izgājuši cauri tanki un lielgabali; manāma arī aeroplānu kustība; maršals Rydz-Smigļis ieradies Viļņā. Saņēmu arī telegrāfisku informāciju no Varšavas, ka Polija šaubās vai Lietuva pieņems ultimātu un tādēļ sagaidāms visļauņākais.'

13.30 sūtnis Krieviņš man ziņo, ka Igaunijas ārlietu ministrs noraida kopējo dēmarče pie Lietuvas valdības. Šādas atbildes iemesli bij sekojošie: 1) Polijas ārlietu ministrs nav bijis runājams priekš diplomātiem pirms ultimāta nosūtīšanas; 2) mūsu Antantes līgums neparedz tiesību runāt par Viļņu; 3) ceļš no Tallinas uz Kauņu esot tikpat garš kā no Kauņas uz Tallinu, citiem vārdiem, kādēļ Lietuva nav informējusi igauņus; 4) ja kādam vajadzīgs padoms, tad lai viņš šo padomu pats prasa un – „Nezvannij gostj huže tatarina”; 5) Akels ir pārliecināts, ka ultimātu pieņems; 6) Igaunī esot dementējuši ziņas, kas viņiem pieraksta kādu akciju Kauņā; 7) Latvijas ārlietu ministrs esot piesolījis savus pakalpojumus Varšavā, bet atbildi uz to neesot saņēmis.

Pēcpusdienā vēl nāca visvisādas ziņas no Kauņas un Varšavas, kas apstiprināja sekojošus faktus: poļu karaspēks ir kaujas gatavībā; Lietuva nekādus militāras sagatavošanās soļus nesper; vidutājību neviens neuzņemas; publika sāk nervozēt un šturmet bankas.

Tad, plkst. 18.45, sūtnis Valters mani informēja par savu sarunu ar Beku (skat. attiecīgo ziņojumu) un mazliet vēlāk par savu sarunu ar vēstnieku Noēl, kurā noskaidrojās, ka Anglijas un Francijas vēstnieki ir ieteikuši savām valdībām dot padomu Lietuvai ultimātu pieņemt.

Tai pašā vakarā man vēl bija sarunas ar Polijas sūtni un mūsu sūtni Kauņā, bet tās neko jaunu stāvokļa noskaidrošanai nedeļa. Plkst. 10-os vakarā es tādēļ uzdevu sūtnim Kauņā pieprasīt audienci pie Lietuvas ārlietu ministra un pateikt, ka pēc stāvokļa vispusīgas apsvēršanas un pārbaudot visas mūsu rīcībā esošās ziņas, mēs neredzam nekādu iespējamību vairs kaut ko darīt un domājam, ka vienīgais ceļš ir pieņemt poļu ultimātu. Pusstundu vēlāk man vēl reizi zvanīja Polijas sūtnis un pateica, ka pēdējā mirklī esot bijis vēl viens privāts mēģinājums ievadīt sarunas, bet tas kategoriski noraidīts. Ultimāts paliek spēkā, vienīgais ceļš ved caur Tallinu, un viņš arī vairs visā lietā nekā nevarot darīt.

Sūtņa Sējas vizīte pie Lozoraiša notika tai pašā 18. marta vakarā, plkst. 23.30 (sk. attiecīgo ziņojumu).

19. martā pienāca ziņas no Ženēvas, pēc kurām bij skaidrs, ka Anglija un Francija neintervenēs, ja Lietuva noraidītu ultimātu.

Tad, kā zināms, plkst. 11-os nāca Lietuvas piekrītošā atbilde. Izšķirošais apstāklis, kā tas redzams no sūtņa Sējas ziņojuma, ir bijis Anglijas spiediens un to man arī 19. martā apstiprināja Anglijas lietvedis, kuru es informēju par ultimāta pieņemšanu un kas man uz to vēl pateica: *It is definitely better so.*

Ar augstu cieņu

[paraksts]

Vertimas

Užsienio reikalų ministras

Rygoje, 1938 m. balandžio 4 d.

Nr. M. 38/9939

Slaptai.

Didžiai gerbiamas pone pasiuntiny,

Tik dabar radau laiko išsamiau informuoti apie Latvijos laikyseną pastarajame Lietuvos–Lenkijos konflikte. Nors šios dienos nuo kovo 11-osios iki 19-osios jau priklauso istorijai ir jau prasidėjo naujas Lenkijos–Lietuvos santykių etapas, tačiau išsamus mano pranešimas yra naudingas, nes jame aptarti įvykiai, kurie ilgesnį laiką buvo diplomatiinių pokalbių objektas, tad ši apžvalga taip pat nušviečia tam tikras sąlygas, kurių reikšmė dar ateityje.

Turėčiau pradėti nuo kovo 11 d. vakaro apžvalgos, kviestinės vakarienės Švedijos pasiuntinybėje. Vakarienės metu gavau telefonogramą iš Berlyno ir Vienos apie įvykius Austrijoje⁶. Kaip žinia, tuo momentu dar nebuvo aišku, kokį galutinį pobūdį turės Vokietijos akcija, tačiau asmeniškai aš tuoj pat išvelgiau blogiausią, t. y. Austrijos prijungimą

⁶ Kalbama apie Austrijos „anšliusą“ – prijungimą prie Vokietijos.

prie Vokietijos. Net ir dabar pamenu, kaip diplomatinio korpuso nariai gyvai aptarinėjo mano praneštas žinias, išsakydami įvairiausiais nuomones, o didžioji dauguma pasiuntinių manė, kad Vokietija apsiribos Austrijoje įkurdama paklusnų režimą, panašiai kaip nutiko Dancige⁷, bet susilaikys nuo drastiškų žingsnių. Vien tik Lenkijos pasiuntinys Charwat'as⁸ ir aš buvome kitokios nuomonės ir, atsisveikindamas su sveetingais namais, aš pasakiau jų šeimininkui⁹, kad vakarienę turėtume pavadinti: *Finis Austriae*¹⁰.

Dar tą pačią naktį aš pasitariau su Valstybės prezidentu¹¹ ir išsaciau nuomonę, kad po įvykių Austrijoje sustiprės Vokietijos spaudimas kaimyninėms valstybėms, su kuriomis ji turi sienas, – Čekoslovakijai, Lenkijai, Lietuvai ir Danijai, ir todėl jau netolimoje ateityje bus galima išvelgti tikėtinas komplikacijas prie Vokietijos šiaurės rytų ir rytų sienų, nuo ko netolimoje praeityje atrodė esame dar gana toli. To paties pokalbio metu aš paprasčiau Valstybės prezidento įgaliojau mane jau kitą dieną, po gyvų Austrijos išpūdžių, susisiekti su Lietuvos pasiuntiniu¹² ir išsakyti jam mūsų būgštavimus dėl momentinės tarptautinės padėties, primygtinai prašant Lietuvos vyriausybės iš naujo visu rimtumu apsvarstyti kompromiso su Lenkija klausimą. Valstybės prezidentas pritarė šiam pasiūlymui, ir kitą dieną, t. y. šeštadienį, kovo 12 d., pusę pirmos, aš išskviečiau Lietuvos pasiuntinį.

Šioje vietoje turėčiau įterpti pastabą, kad šeštadienio rytą Rygą pasiekė gandai apie kažkokį Lenkijos–Lietuvos pasienyje įvykusį incidentą, kurio metu buvo nužudytas vienas Lenkijos pasienietis. Dėl to Lietuvos teritorijoje, Alytaus kryptimi, vyksta kažkoks kariuomenės judėjimas. Tą patį rytą paskambinau pasiuntiniui Kaune¹³, kuris tuo momentu dar negalėjo pateikti tikslios informacijos, bet pažadėjo tai padaryti telefonu, po to, kai susisieks su Lietuvos įstaigomis. Šią pastabą rašau todėl, kad vėliau buvo išplatintos žinios, esą Latvija kažkaip dalyvavo sureguliuojant kovo 11 d. incidentą ir netgi siūlėsi užimti tarpininkės vaidmenį. Visos šios žinios neturi jokio pagrindo ir mes šiuo atveju ne tik kad nesiėmėme jokių veiksmų, bet netgi neaptarėmė ir ypač nesistengėme išsiaiškinti Lietuvos ir Lenkijos požiūrio į incidentą.

Grįžtant prie mano pokalbio su Lietuvos pasiuntiniu, aš jam priminiau visus savo ankstesnius žingsnius normalizuojant Lenkijos–Lietuvos santykius. Nurodžiau, kad dar 1934 m. rugsėjį Ženevoje, tuoj po Baltijos Antantės sutarties pasirašymo, ėmiausi ini-

⁷ Tautų Sąjungos priežiūroje buvusiame Dancige (Gdanske) XX a. 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje miesto gyventojai demokratinio būdu į miesto valdybą išrinko daugiausia nacionalsocialistų partijos atstovus.

⁸ Franciškėkas Harvatas (*Franciszek Charwat*; 1881–1941) – 1936–1938 m. Lenkijos pasiuntinys Latvijoje, nuo 1938 m. kovo iki 1939 m. spalio – Lietuvoje.

⁹ Kalbama apie Švedijos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliojantį ministrą Perą Juhansoną (*Per Johansson*; 1887 – po 1940).

¹⁰ *Finis Austriae* (prancūzų kalba) – Austrijos pabaiga.

¹¹ Latvijos valstybės prezidentu 1936–1940 m. buvo Karlis Ulmanis (*Kārlis Ulmanis*; 1877–1942).

¹² 1937 m. gruodžio mėn. – 1939 m. sausio mėn. Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliojantuoju ministru Latvijoje buvo Jurgis Savickis (1892–1952).

¹³ 1934 m. rugsėjį – 1940 m. spalį Latvijos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliojantuoju ministru Lietuvoje buvo Liudvigs Sėja (*Ludvigs Sēja*; 1885–1962).

ciatyvos, kad būtų užmegztas asmeninis kontaktas tarp Beko¹⁴ ir Lozoraičio¹⁵. Tą pačią iniciatyvą aš pakartojau ir 1935 metais asamblėjos metu. Abiem atvejais po susitikimo Latvijos delegacijos patalpose Ženevoje Bekas ir Lozoraitis apsikeitė vizitais ir tarp jų vyko ilgi pašnekesiai, po kurių išsikristalizavo tam tikri lenkų pasiūlymai. Kaip žinia, ar sąmoningai, ar dėl nesusipratimo Lietuva į šiuos pasiūlymus nereagavo ir 1936 metais santykiai sparčiai pablogėjo. Tais metais buvo imtasi rigorozinių¹⁶ veiksmų prieš Lietuvos mažumą Vilniaus krašte ir kontrpriemonių iš Lietuvos pusės¹⁷. Prieš išvykdamas į 1936 m[etų] asamblėją, tiksliau, tą pačių metų rugpjūčio 8 d., aš išsikviečiau tuometinį Lietuvos pasiuntinį velionį Vileišį¹⁸ ir jam pasakiau, kad mano nuomone, Lietuva pasielgė ne visai teisingai, nereaguodama į Lenkijos pasiūlymus, kurie buvo iškristalizuoti Beko ir Lozoraičio pasitarimuose. Tokiomis aplinkybėmis – taip aš pasakiau Vileišiui – aš Ženevoje daugiau nesiimsiu jokios iniciatyvos, bet norėčiau, kad Lietuvos vyriausybė žinotų, kad mes manome, jog yra labai geidžiamas nenormalios padėties tarp Lietuvos ir Lenkijos likvidavimas, dėl priežasčių, kurios daug kartų ir atitinkamose vietose yra išsakytos ir kurių aš čia nebekartosiu.

Tuo pačiu klausimu rugsėjo 28 d. Ženevoje kalbėjau su Lozoraičiu. Gruodžio 10 d. Rygos konferencijos metu¹⁹ – vėl su Lozoraičiu. 1937 metų sausio 31 d., grįždamas iš Tautų Sąjungos tarybos sesijos, aš stabelėjau Kaune ir pasitarime su Lietuvos užsienio reikalų ministru iš naujo grįžau prie Lenkijos–Lietuvos santykių komplekso. Liepos 1 d., Kauno konferencijos metu²⁰, aš leidau sau šį klausimą iškelti pašnekesio su prezidentu Smetona metu²¹. Visais šiais atvejais iš Lietuvos pusės buvo girdimas pasirengimas ką nors daryti, bet tuo pačiu metu jaučiamas išsisukinėjimas nuo praktiškų žingsnių, remiantis abstrakčia teisine ir moraline argumentacija.

Išoriškai padėtis tarp abiejų kaimynių tapo vis priešiškesnė ir 1937 m[etų] rugsėjį Ženevoje Bekas, įvykus kažkuriam tuometiniam pasienio incidentui, man pasakė savo garsiuosius žodžius: „Jei kils vėl koks nors incidentas, tai mes šausime ir nebeatsakinėsime žodžiais, bet su kokia nors kavalerijos brigada“. Bekas dar mane specialiai pusiau įgaliojo, iš dalies prašė šiuos jo žodžius atpasakoti Lietuvos užsienio reikalų ministru.

¹⁴ Juzefas Bekas (Józef Beck; 1894–1944) – Lenkijos valstybės veikėjas, 1932–1939 m. užsienio reikalų ministras.

¹⁵ Stasys Lozoraitis (1898–1983) – Lietuvos valstybės veikėjas, 1934–1939 m. užsienio reikalų ministras.

¹⁶ Turima omenyje: griežti veiksmai. *Rigorous* (angl.) – griežtas, rūstus.

¹⁷ Omenyje turimos abiejų valstybių valdžios įstaigų represijos prieš antros pusės tautinę mažumą savos valstybės ribose.

¹⁸ Vytautas Vileišis (1887–1937) – 1934 m. rugsėjį – 1937 m. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Latvijoje.

¹⁹ 1936 m. gruodžio 9–12 d. Rygoje vyko 5-oji Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų konferencija.

²⁰ 1937 m. liepos 1–3 d. Kaune vyko 6-oji Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų konferencija.

²¹ Antanas Smetona (1874–1944) – Lietuvos valstybės veikėjas, 1926–1940 m. Lietuvos Respublikos prezidentas.

Tai ir padariau rugsėjo 24 d. Tą kartą aš Lozoraičiui dar pasakiau, kad galbūt ši kavalerija taip greitai nepajudės, bet, kad mano pokalbis su Beku man nepaliko jokių abejonių, jog Lenkijos vyriausybės kantrybė artėja prie ribos.

Dar 1937 metų gruodžio 11 d., grįžęs iš Talino konferencijos²², daugiau nei dvi valandas praleidau dviese su Lozoraičiu ir visas mūsų pokalbis buvo skirtas Lenkijos–Lietuvos santykiams. Dar kartą pakartojau visus politinius ir strateginius argumentus, kurie kalba už kompromisą su Lenkija, ir pabrėžiau, kad mano įsitikinimu, dar yra įmanomas garbingas susitaikymas, dėl kurio nereiks nei išankstinių diplomatinių santykių užmezgimo, nei savo požiūrio į Vilniaus klausimą atsisakymo. Baigiant pokalbį, kurio rimumą ir tuo pačiu metu draugišką pobūdį Lozoraitis visiškai suvokė, aš pirmą kartą pasakiau, kad jei koku nors būdu galėčiau būti naudingas, tai esu Lietuvos užsienio reikalų ministro žinioje. Taip pat pabrėžiau, kad apie šį pokalbį nieko neapasakosiu ir net neinformuosiu savo pasiuntinio Kaune, kad būtų užtikrintas absoliutus slaptumas, ir, jei bus pageidaujama mano patarnavimo, paprašiau Lozoraitį informuoti mane tiesiogiai, be pasiuntinio tarpininkavimo.

Visa tai perpasakojau ponui Savickiui ir baigdamas pasakiau, kad Austrijos įvykiai mane pastūmėjo, šį kartą jau oficialiai, vyriausybės vardu atkreipti Lietuvos dėmesį į gresiantį pavojų, kuris gali labai greitai priartėti prie Lietuvos sienų, ir rekomenduoti dėl to rimtai apsvarstyti santykių su Lenkija suregulavimo klausimą. Aš paprašiau šį draugišką démarche²³ priimti geraširdiškai ir nelaikyti mūsų pageidavimų kišimusi į Lietuvos užsienio politikos reikalus. Mes, žinoma, galėtume tuščiai ir tyliai pasislėpti už Lietuvos sienų ir laukti, kol grėsmė priartės prie Lietuvos sienos, bet mes nemanome, kad tokia politika yra teisinga ir mūsų politinės Antantės draugiškų santykių [kontekste] garbinga. Lietuvos pasiuntinys, kaip ir jo pirmtakas, neprieštaraudamas sutiko, kad mano požiūris teisingas, ir man pažadėjo, kad jis nedelsiant apie šį pokalbį praneš į Kauną, kur kitą dieną, sekmadienį (kovo 13 d.) buvo laukiama sugrįžtančio Lozoraičio.

Savo ruožtu Lietuvos pasiuntinys išskėlė 2 klausimus. Pirma, kaip mes manome, koku būdu Lenkija galėtų sustiprinti Baltijos regiono saugumą. Antra: ar nereikėtų baimintis dėl to, kad Lenkija, esant dabartinėms aplinkybėms, bandymą ieškoti kompromiso išdžiūti atmestų. Į pirmąjį klausimą atsakiau, kad mes negalvojame apie jokių specifinių veiksmus, tačiau įvertinant Lenkijos santykių su Vokietija pobūdį, kompromisas su Lenkija netiesiogiai daugiausia sustiprintų Lietuvos pozicijas, ir mes tada savo nepriklausomoje politikoje dėl neutraliosios juostos tarp Vokietijos ir Rusijos visi be išimties būtume tos pačios nuomonės, be rizikos, kad Lenkijos–Lietuvos konfliktas čia galėtų įnešti nelauktų keblumų. Į antrą klausimą atsakiau, kad man nežinomas Lenkijos požiūris, ta-

²² 1937 m. gruodžio 9–11 d. Taline vyko 7-oji Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų konferencija.

²³ *Démarche* (pranc.) – demaršas – vienos valstybės vyriausybės arba žinybos diplomatinis kreipimasis (prašymas, teiravimasis, protestas ir pan.) į kt. valstybės vyriausybę siekiant daryti jai tam tikrą spaudimą.

čiau iš savo ankstesnių pokalbių su Lenkijos užsienio reikalų ministru ir Lenkijos pasiuntiniu susidariau neabejotiną įspūdį, kad pokalbio metu su Lozoraičiu savo laiku išsakyti visi pasiūlymai lieka galioti. Turiu pridurti, kad tuo momentu, kai kalbėjaisi su Lietuvos pasiuntiniu, jau žinojau, kad net buvo paskirti įgaliotieji atstovai (Charwatas ir Klimas²⁴) ir parengtas įgaliojimų tekstas. Taip pat žinojau, kad Lenkijos užsienio reikalų ministerijos vadovybė šių derybų, kurios vyko tarp Mirono²⁵ ir grafo Tiškevičiaus²⁶, nutraukimą vertino kaip didelę blygybę. Tačiau buvau davęs žodį apie tai nieko neprasitarti ir todėl pokalbio su pasiuntiniu Savickiu metu apsiribojau tuo, ką ir pateikiau kaip atsakymą į jo antrąjį klausimą.

Pokalbio metu skambino ponas Sėja iš Kauno ir patvirtino žinias apie incidentą pasienyje. Aš tai perpasakojau Savickiui ir pridūriau, kad esant dabartinėms aplinkybėms šį incidentą suvokių kaip nepaprastai pavojingą ir dar daugiau regiu pateisinimą visam tam, ką buvau pasakęs pasiuntiniui.

Tą pačią dieną (03.12) 10 val. bendrais bruožais informavau Charwatą apie pokalbį su Savickiu²⁷. Taip pat telefonu pavedžiau pasiuntiniui Kaune, pasitaikius pirmai progai, pakartoti mano dēmarche Lietuvos užsienio reikalų ministrui, žinoma, daug aštresne forma, tai ir įvyko kovo 14 d., o apie tai ponas pasiuntinys L. Sėja išsamiau informavo savo atitinkamuose pranešimuose.

Pirmadienį, kovo 14 d., sprendžiant iš žinių, kurios buvo pasiekusios per sekmadienį, galima buvo iš karto konstatuoti, kad dėl kovo 11 d. incidento padėtis labai paaštrėjo. Tos pačios dienos vakare, 18.45 val. pasiuntinys Valteris²⁸ mane informavo apie pokalbį su Markusu²⁹ ir Kobilianskiu³⁰, išsamesnę informaciją apie šį pokalbį taip pat galima rasti

²⁴ Petras Klimas (1891–1969) – Lietuvos diplomatas ir valstybės veikėjas. 1925–1940 m. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Prancūzijoje.

²⁵ Vladas Mironas (1880–1953) – 1929–1938 m. vyriausiasis Lietuvos kariuomenės kapelionas, nuo 1938 m. kovo 24 d. iki 1939 m. kovo 28 d. ministras pirmininkas. 1938 m. pradžioje Lietuvos vyriausybės įgaliotinis slaptose derybose su Lenkija Dancige.

²⁶ Aleksandras Tiškevičius (*Aleksander Tyszkiewicz*) – grafas, Lenkijos vyriausybės įgaliotinis slaptose derybose su Lietuva Dancige 1938 m. pradžioje.

²⁷ Kovo 12 d. Lenkijos pasiuntinys F. Charwatas pranešė Varšuvai apie popietinį pokalbį su V. Munteru: ministras detaliai atpasakojo pokalbį su Lietuvos pasiuntiniu (maždaug taip pat, kaip skelbiamame šaltinyje) ir pabrėžė, kad Latvijos atstovas Tautų Sąjungoje telegramoje uždavė klausimą, „ar tai nėra tas tikrasis momentas spustelėti Lietuvą, kad ši sureguliuotų santykius su Lenkija“ – *Archiwum Akt Nowych*, Sztab Główny, 616/357, k. 8.

²⁸ Mikelis Valteris (*Mikēlis Valters*; 1874–1968) – 1934 m. spalį – 1938 m. rugsėjį Latvijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Varšuvoje.

²⁹ Hansas Markusas (*Hans Markus*) – 1935–1939 m. Estijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Varšuvoje.

³⁰ Tadeušas Kobilianskis (*Tadeusz Kobylański*; 1895–1945), 1935–1939 m. Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Politinio-ekonominio departamento direktorius.

atitinkamame pasiuntinio pranešime. Iš šio pokalbio sužinojau, kad Lenkija ketina įteikti Lietuvai terminuotą ultimatumą. 19.30 val. pasiuntinys Kaune man pranešė, kad Lozoraitis priėmė jo dēmarche, kad šį dēmarche, kartu su visa susidariusia padėtimi aptarsianti Lietuvos vyriausybė, kuri visas tas dienas, kaip žinia, posėdžiavo en permanence³¹. Be to, pasiuntinys man pranešė, kad Lietuvos siūlytame surengti apskričių vadovų pasitarime, kuriame turėjo būti išaiškintas incidentas, ir kuris buvo paskirtas sekmadienį, kovo 13 d., lenkai visai nepasirodė.

Kaip žinia, tą patį vakarą Lietuvos pasiuntinys Taline įteikė Lenkijos pasiuntiniui pirmąjį Lietuvos pasiūlymą, kurį sudarė 2 dalys, būtent, paskirti įgaliotuosius asmenis, kurie a) išsiaiškintų kovo 11 d. incidentą ir b) aptartų priemones, kurios ateityje užkirstų kelią panašioms incidentams. Iki šiol dar nėra galutinai aišku, kodėl šis pranešimas buvo įteiktas per Taliną. Savickis man sakė, kad pirmiausia norėję jam pavesti perduoti atitinkamą pasiūlymą Charwatui, bet kadangi jo tą vakarą nebuvo namie, tai Lietuvos užsienio reikalų ministerija, kad neprarastų laiko, tuoj pat susisiekė su Talinu. Antra versija, kurią esu girdėjęs, yra ta, kad apie Markuso pokalbį su Kobilianskiu Kaune tapo žinoma iš Talino ir, kad todėl Lietuva nusprendė savo pasiūlymą pateikti Taline. Kad ir kaip ten bebūtų, šiuo atveju estai netarpininkavo ir Lietuvos pasiuntinys Taline tiesiogiai susisiekė su Lenkijos pasiuntiniu.

Priartėjau prie kovo 15 d. 10.30 val. pasiuntinys Kaune man pranešė apie aukščiau aptarto Lietuvos pasiūlymo įteikimą, o po 15 minučių savo ministro pavedimu man tą patį patvirtino Savickis. Priešpiet pasiekė pirmosios žinios apie kariuomenės judėjimą Lenkijoje. 13.30 val. pasiuntinys Charwatas išsamiai mane informavo apie Markuso ir Kobilianskio pokalbį. Pasakė, kad iš lenkų pusės joks pasiūlymas estams nebuvo pateiktas ir kad lenkai nėra estams suteikę jokių tarpininkavimo įgaliojimų. Aš klausiau pasiuntinio, ar jis ką nors žino apie 3 lenkų divizijų sutelkimą, į tai jis man atsakė: „Niekas iš mūsų nenori karo, bet jei nebus derybų, kurioms visai priimtina pretekstą suteiktų Jūsų šeštadieninis dēmarche, tada bus ultimatumas. Apie 3 divizijas aš nieko nežinau, manau, šios žinios yra perdėtos.“

14 val. iš pasiuntinio Varšuvoje sužinojau apie demonstracijas Lenkijoje, kad laukiamą sugrįžtant Beko ir, kad Lenkijos vyriausybė padėtį aptarsianti kovo 16 d. Pavedžiau pasiuntiniui Kaune oficialiai pasiteirauti Lietuvos užsienio reikalų ministro, ar kovo 14 d. pasiūlymą reikėtų suprasti kaip netiesioginį atsakymą į Latvijos dēmarche, kitais žodžiais sakant, ar šio pasiūlymo antras punktas gali būti išaiškintas kaip Lietuvos pasirengimas apsvarstyti visą klausimų su lenkais kompleksą. Į tai 14.30 val. gavau atsakymą telefonu iš Kauno, kad Lozoraitis kovo 14 d. pasiūlymo nevertina kaip atsakymo į Latvijos

³¹ *En permanence* (pranc.) – nepertraukiamai.

démarche ir kad dėl jo bei Lenkijos–Lietuvos santykių iš esmės dar kalbės ir, kad tam reikės šiek tiek laiko³².

Kovo 16 d. į Varšuvą parvyko užsienio reikalų ministras Bekas. Daugelyje miestų vyksta Lietuvai priešiškos demonstracijos. 16 val. pasiuntinys Varšuvoje mane informavo, kad tą pačią pavakarę įvyks [ministrų] kabineto posėdis, kuris bus skirtas Lenkijos–Lietuvos santykiams. (Kaip žinia, kabineto posėdis neįvyko, tačiau įvyko ypatingas pasitarimas pas Lenkijos Valstybės prezidentą³³).

Aš tuojau iškviečiau Lietuvos pasiuntinį ir pasakiau jam, kad manau, jog posėdžio rezultatas būsiantis ultimatumo parengimas ir jei per artimiausias valandas sulaukčiau atsakymo į savo šeštadieninį démarchę, aš prisiimčiau atsakomybę susisiekti su Varšuva ir rekomenduočiau nerengti ultimatumo. Savickis buvo tokios pat nuomonės kaip ir aš, kad tai esanti paskutinė galimybė išvengti ultimatumo.

Po šio pokalbio aš susisiečiau su Lenkijos pasiuntiniu ir leidau jam suprasti, kad ultimatumo paskelbimas tą patį vakarą būtų nepageidaujamas, tokiu atveju, jei Kaunas sureaguotų į Latvijos démarchę, būtų daug geriau pradėti platesnes derybas ir nesusitelkti ties incidentu pasienyje. Charwatas pažadėjo tai telegrafuoti į Varšuvą. Iki vėlaus vakaro iš Lietuvos negauta jokios žinios.

Kovo 18 d., ketvirtadienis, kurio vakare, kaip žinia, buvo įteiktas Lenkijos ultimatumas, to vakaro drama išliko mano atmintyje su visomis smulkmenomis. Iš paties ryto, 10 val., man paskambino Savickis ir pasakė, kad naktį Lozoraitis su juo susisiekė. Jis pasakęs, kad į mūsų klausimą nieko konkretaus atsakyti negalintis, kad su anglų pagalba liečia žemę ir, kad Lenkijos reikalavimai esą nepaprastai sudėtingi.

11.45 val. Valteris pranešė, kad apie kovo 16 d. sprendimus dar nieko nepaskelbta. Pasitarime pas Lenkijos Valstybės prezidentą taip pat dalyvavo karo ministras ir generalinio štabo viršininkas. Lenkijoje vyksta naujos demonstracijos, kurių metu barstomos proklamacijos ir vakare numatyta nedidelė manifestacija maršalo Pilsudskio³⁴ aikštėje.

12 val. Lenkijos pasiuntinys informavo apie padėtį. Klausė, ar dar nėra jokių žinių iš Kauno ir leido suprasti, kad ultimatumas nėra paskelbtas. Dar tebelaukiantys atsakymo į mūsų démarchę.

³² Įdomu, kad kovo 15 d. Lenkijos karo atašė Feliksas Bžeskvinskis informavo savo Vyriausiąjį štabą apie V. Muntero „išsisukinėjimo politiką net tokiu sudėtingu momentu“ (Lietuvos–Lenkijos konflikte). Jis taip pat pranešė apie tos pačios dienos savo pokalbį su Latvijos kariuomenės štabo Informacijos dalies viršininku Grigorijumi Kikuliu (Grigorijus Kikulis), kurio metu šis pasakęs: „Štabas norėtų matyti ryžtingus Lenkijos vyriausybės žingsnius, kurie likviduotų tarp Lenkijos ir Lietuvos susidariusį status quo.“ Pokalbio metu F. Bžeskvinskis giliai suprato, kad „štabas nėra patenkintas Muntero išsisukinėjimais. Patvirtinu čionykščių karinių įstaigų palankų požiūrį į mus“.

³³ 1926–1939 m. Lenkijos valstybės prezidentas buvo Ignacijus Moscickis (Ignacy Mościcki; 1867–1946).

³⁴ Juzefas Klemensas Pilsudskis (Józef Klemens Pilsudski; 1867–1935) – Lenkijos maršalas ir valstybės veikėjas, 1926–1935 m. faktinis valstybės vadovas.

Tą pačią dieną pasklido gandai, kad į Latviją atvyko kažin koks Lietuvos generolas, kad sužinotų apie mūsų eventualią pagalbą ginkluoto konflikto su Lenkija atveju. Paaiškėjo, kad tas generolas yra Daukantas³⁵, kuris buvo atvykęs į Rygą dar praėjusios savaitės viduryje, siekdamas patikrinti kai kuriuos Lietuvos auklėtinius, kurie mokosi Kr. Valdemaro jūreivystės mokykloje³⁶. Taip pat pasklido gandas, kad tarpininko vaidmens Lenkijos–Lietuvos konflikte ėmėsi Anglija.

Vėliau spauda pranešė, kad Lenkijos vyriausybė praėjusį vakarą apsisprendė dėl reikiamų žingsnių, nepatikslingama, apie kokius veiksmus galvota. Be to, buvo pranešta, kad kovo 22 d. Bekas Senate teiks paaiškinimus apie Lenkijos–Lietuvos santykius.

Šios ir daugelis kitų žinių, kurios ketvirtadienį priešpiet byrėjo kaip iš gausybės rago, sudarė tokį įspūdį, kad Lenkijos vyriausybė pasirinko nuosaikų kelią. Tuo tarpu asmeniškai aš susidariau įspūdį, kad tokia nuomonė nėra teisinga. Todėl pirmiausia susisiečiau su Anglijos reikalų patikėtiniais³⁷ ir paklausiau, ar Anglija konflikte užėmė tarpininko vaidmenį. Į tai jis man atsakė neigiamai ir pridūrė, kad Anglija per savo ambasadorių Varšuvoje³⁸ suteikė vien tik council of wisdom³⁹.

13.15 val. pasiuntinys Varšuvoje mane informavo, kad prie sienų telkiama kariuomenė. Prancūzijos ir Anglijos ambasadorių dar nepriėmė užsienio reikalų ministras.

Tą pačią dieną įvyko mūsų vyriausybės posėdis, kurio metu aš pateikiau pranešimą apie įvykius nuo kovo 11 d. Po šio pranešimo kabinetas vienbalsiai įgaliojo mane daryti visa įmanoma, kad būtų išvengta ginkluoto konflikto, neatmetant galimybes, esant reikalui, vykti į Kauną.

13.30 val. Anglijos reikalų patikėtinis vėl man paskambino ir pranešė, kad Kenardas buvo susitikęs su grafu Szembeku⁴⁰, kuriam išreiškė viltį, kad nebus imtasi jokių skubotų veiksmų. Panašiai su Szembeku kalbėjęs ir Prancūzijos pasiuntinys Noėlis⁴¹. Anglija nėra priėmusi jokio tarpininkavimo ir neketina imtis.

14 val. man skambina Lenkijos pasiuntinys ir pasako, kad situacija esanti nepaprastai sudėtinga. Lenkijos vyriausybės veiksmų laukiama naktį arba ateinantį rytą. Jis vėl

³⁵ Teodoras Daukantas (1884–1960) – Lietuvos kariuomenės generolas ir diplomatas, 1930–1935 m. generalinis konsulas ir pasiuntinys Pietų Amerikai, 1936–1938 m. jūrininkystės inspektorius Klaipėdoje.

³⁶ XX a. 4 dešimtmetyje Lietuvos vyriausybė reguliariai finansavo kelių Lietuvos piliečių mokymąsi Kr. Valdemaro jūreivystės mokykloje Latvijoje, nes Lietuvoje tokios mokymo įstaigos nebuvo.

³⁷ Didžiosios Britanijos įgaliojuoju reikalų patikėtiniai laikinai išvykus pasiuntiniui buvo Piteris Skarletas (Scarlett).

³⁸ Didžiosios Britanijos ambasadorius 1935–1939 m. Lenkijoje buvo Hovardas Kenardas (*Howard Kennard*; 1878–1955).

³⁹ *Council of wisdom* (angl.) – išminties taryba.

⁴⁰ Janas Šembekas (*Jan Szembek*; 1881–1945) – 1932–1939 m. Lenkijos užsienio reikalų viceministras.

⁴¹ Leonas Noėlis (*Léon Philippe Jules Arthur Noël*; 1888–1986) – 1935–1939 m. Prancūzijos ambasadorius Lenkijoje.

klausė, ar nėra jokių žinių iš Kauno. 14.45 val. skambina pasiuntinys Sėja ir praneša, kad Lietuvos vyriausybė informavo Anglijos, Prancūzijos ir Italijos vyriausybes apie incidentą ir prašė rekomenduoti Varšuvai nuosaikumą, tačiau neprašė nė vienos valstybių tarpininkauti. Taip pat apie padėtį informuotos Vokietijos ir Tarybų Sąjungos vyriausybės, tačiau tokie prašymai, kokie buvo išsakyti aukščiau minėtoms trims valstybėms, šioms dviems nebuvo išsakyti. Lietuvos vyriausybė laukianti iš lenkų atsakymo į kovo 14 d. pasiūlymą. Tą pačią dieną Kaune vyko Seimo posėdis, kurio metu vidaus reikalų ministras Čaplikas⁴² trumpai referavo apie ligšiolinę konflikto eigą.

Gavęs visą šią informaciją laikiau savo pareiga dar kartą atkreipti Lietuvos vyriausybės dėmesį į padėties pavojingumą, nes iš vienos pusės, buvo aišku, kad niekas nesiima tarpininko vaidmens; iš kitos pusės, ir Varšuva, ir Kaunas buvo užėmę laukimo poziciją, kiekviena tikėdamasi kitos pusės iniciatyvos. Todėl aš kabineto posėdžio metu, 15 val., išsikviečiau Lietuvos pasiuntinį ir išsaciau jam, kaip aš vertinu padėtį, ir jei iš niekur nebus jokios iniciatyvos, netaisoma padėtis neišvengiamai komplikuosis.

Taip ir įvyko. Naktį iš kovo 17 į kovo 18 d. pasiuntinys Sėja informavo mus apie ultimatumo įteikimo faktą ir pranešė, kad jis dar vėlų vakarą buvo iškvieštas į Užsienio reikalų ministeriją, kur jam buvo išduotas ultimatumo tekstas. Kaip žinia, ultimatas susikirto su antruoju Lietuvos pasiūlymu, kuris buvo adresuotas į Paryžių ir kuriame Lietuvos vyriausybė, modifikuodama kovo 14 d. pasiūlymą, sutiko paskirti igaliojatį asmenį, kad būtų aptartas santykių suregulavimo klausimas.

Jei Lietuvos vyriausybė negalėjo ar nenorėjo išvengti ultimatumo, tai dabar buvo aišku, kad vienintelis įmanomas kelias buvo ultimatumo priėmimas. Kadangi ankstesnių dienų patirtis negarantavo, kad Lietuva iki galo suvokia padėties rimtumą, tai aš kovo 18 d. rytą paskambinau pasiuntiniui Taline⁴³ ir pavedžiau jam išsiaiškinti, ar Estijos vyriausybė nesutiktų kartu su Latvija parengti bendrą dēmarche ir draugiškai pasiūlyti Lietuvai priimti ultimatumą.

10.15 val. man paskambino Lenkijos pasiuntinys ir pasakė, kad naktį Litvinovas⁴⁴ buvo išsikvietęs Lenkijos ambasadorių, kuriam pasakęs, kad tarybų vyriausybė labai pageidautų, jog konfliktas būtų išspręstas taikiu būdu. Litvinovas pridūręs, kad nei praeityje, nei dabar pačiu konfliktu Tarybų Sąjunga nėra suinteresuota. To paties pokalbio metu aš informavau Charwatą apie pasiūlymą, kurį pateikia Taline. Po kelių minučių

⁴² Julius Čaplikas (1888–1941) – nuo 1935 m. rugsėjo iki 1938 m. kovo 24 d. Lietuvos vidaus reikalų ministras, 1936–1940 m. Seimo narys.

⁴³ 1935 m. rugsėjis – 1938 m. rugsėjis Latvijos nepaprastuoju pasiuntiniu ir igalioju ministru Taline buvo Edgardas Krievinis (*Edgars Krieviņš*; 1884–1971).

⁴⁴ Maksimas Litvinovas (*Максім Литвинов*; 1876–1951) – 1921–1939 m. TSRS (iki 1922 m. pabaigos – Tarybų Rusijos) užsienio reikalų liaudies komisaras.

paskambino Lietuvos pasiuntinys, kurio balsas išdavė nepaprastą susijaudinimą ir kuris man pasakė, kad Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje tvyro visiška suirutė ir, kad jis nieko kito negalintis pasakyti, kaip tik, kad Lietuvos vyriausybė dėl savo kaltės dabar atsidūrė ultimatumo priešakyje.

10.30 val. skambino konsulas iš Vilniaus⁴⁵ ir pranešė, kad visą naktį Vilniuje buvo juntamas kariuomenės judėjimas, taip pat per miestą pravažiavo tankai ir patrankos; pastebimas ir lėktuvų judėjimas; į Vilnių atvyko maršalas Ridz-Smigli⁴⁶. Gavau telegramą iš Varšuvos, kad Lenkija abejojanti, ar Lietuva priims ultimatumą, todėl laukiama paties blogiausio.

13.30 pasiuntinys Krievinis man pranešė, kad Estijos užsienio reikalų ministras atmetė bendrą dĕmarche Lietuvos vyriausybei. Tokio atsakymo priežastys buvo: 1) Lenkijos užsienio reikalų ministras nekalbĕjęs su diplomatais prieš nusiunĕiant ultimatumą; 2) mĕsų Antantĕs sutartis nenumato teisĕs kalbĕti apie Vilnių; 3) kelias iš Talino į Kauną yra toks pat ilgas kaip iš Kauno į Taliną, kitais žodŕiais tariant, kodĕl Lietuva neinformavo estų; 4) jei kam nors reikia patarimo, tai tegu jis pats to patarimo ir paprašo ir – „Nezvannij gostj huŕe tatarina“⁴⁷; 5) Akelis⁴⁸ yra įsitikinĕs, kad ultimatumas bus priimtas; 6) estai esą atskleidĕ melagingas ŕinias, kurios jiems priskiria kaŕkokią akciją Kaune; 7) Latvijos užsienio reikalų ministras pasiūlĕ savo paslaugas Varšuvai, taĕiau atsakymo dĕl pasiūlymo negavo.

Po pietų iš Kauno ir Varšuvos vĕl plaukĕ visokiausios ŕinios, patvirtinusios ŕiuos faktus: lenkų kariuomenĕ yra karinĕje parengtyje; Lietuva nesiima jokių karinĕs parengties veiksmų; niekas nesiima tarpininkavimo; publika pradĕjo nervintis ir ĕmĕ ŕturmuoti bankus.

Tada 18.45 val. pasiuntinys Valteris mane informavo apie savo pokalbį su Beku (ŕr. atitinkamą pranešimą) ir truputį vĕliau apie savo pokalbį su ambasadoriumi Noĕliu, kurio metu paaiškĕjo, kad Anglijos ir Prancĕzijos ambasadoriai patarĕ savoms vyriausybĕms patarti Lietuvai priimti ultimatumą.

Tą patį vakarą dar kalbĕjausi su Lenkijos pasiuntiniu ir mĕsų pasiuntiniu Kaune, bet ŕie pokalbiai nieko naujo padĕties išaiŕkinimui nedavĕ. Todĕl 10 val. vakaro aŕ įpareigojau pasiuntinį Kaune pasiprašyti audiencijos pas Lietuvos užsienio reikalų ministrą ir pasakyti, kad kruopŕčiai apsvarstĕ padĕtį ir išnagriniĕję visą mĕsų turimą informaciją, mes nebematome jokios galimybĕs ką nors daugiau daryti ir manome, kad vienintelis

⁴⁵ 1925–1940 m. Latvijos konsulu Vilniuje (1924–1925 m. vicekonsulu) buvo Feliksas Donas (*Fĕlikss Donass*; 1882–1971).

⁴⁶ Edwardas Ridz-Smigli (*Edward Rydz-Œmigly*; 1886–1941) – Lenkijos marŕalas, Karinių pajĕgų generalinis inspektorius.

⁴⁷ *Незванный гость хуже татарина* (rus.) – istorinĕ patarlĕ: Nekviestas sveĕias blogiau uŕ totorių.

⁴⁸ Frydrichas Karlas Akelis (*Friedrich Karl Akel*; 1871–1941) – Estijos diplomatas ir valstybĕs veikĕjas, 1923–1924, 1926–1927, 1936–1938 m. užsienio reikalų ministras, 1924 m. valstybĕs seniūnas.

kelias yra priimti lenkų ultimatumą. Po pusvalandžio man dar kartą skambino Lenkijos pasiuntinys ir pasakė, kad paskutinę akimirką buvęs dar vienas privatus bandymas pradėti derybas, bet tai buvę kategoriškai atmesta. Ultimatumas lieka galioje, vienintelis kelias veda per Taliną, ir jis taip pat šiuo atveju daugiau nieko negalys padaryti.

Pasiuntinio Sėjos vizitas pas Lozoraitį įvyko tos pačios kovo 18 d. vakare, 23.30 val. (žr. atitinkamą pranešimą).

Kovo 19 d. pasiekė žinios iš Ženevos, po kurių buvo aišku, kad Anglija ir Prancūzija nesikiš, jei Lietuva atmestų ultimatumą.

*Tada, kaip žinia, 11 val. sekė pritariantis Lietuvos atsakymas. Lemiamu veiksniu, kaip matyti iš pasiuntinio Sėjos pranešimo, tapo Anglijos spaudimas ir tą patį man kovo 19 d. taip pat patvirtino Anglijos reikalų patikėtinis, kurį aš informavau apie ultimatumo priėmimą, o jis man į tai atsakė: *It is definitely better so*⁴⁹.*

Su aukšta pagarba
[parašas]

Išvertė Vilma Akmenytė-Ruzgienė

⁴⁹ *It is definitely better so* (angl.) – be abejonės, taip geriau.